

OD
MINULOSTI
K DNEŠKU

JAN RYCHLÍK
VLADIMÍR PENČEV

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRAĐ

VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU (1914–1918)

Počátek první světové války

Císař František Josef byl po celý svůj dlouhý život pronásledován osobními tragédiemi.⁵⁷⁶ K největší z nich nepochybně patřila sebevražda jeho jediného syna. Následník trůnu, korunní princ Rudolf, 30. ledna 1889 na zámku Mayerling u Vídně ve věku pouhých jednatřiceti zastřelil nejprve svou milenkou baronesu Marii Vecserovou a potom obrátil zbraň proti sobě. Nástupnictví přešlo po Rudolfově smrti na druhého bratra⁵⁷⁷ Františka Josefa Karla Ludvíka (1833–1896) a po jeho smrti na jeho syna Františka Ferdinanda d'Este. František Ferdinand se v roce 1900 přes císařův odpor oženil s českou hraběnkou Žofií Chotkovou, dcerou někdejšího císařského místodržícího v Praze hraběte Bohuslava Chotka. Protože sňatek byl nerovný (morganatický), musel se František Ferdinand předem vzdát jakýchkoliv nároků na trůn pro své děti. Mezi císařem a jeho synovcem panovalo ale značné napětí nejen kvůli nerovnému sňatku. František Ferdinand, který se s rodinou usadil na zámku Konopiště u Benešova, měl sice jako důstojník blízko ke generálnímu štábu, který prosazoval válku proti Srbsku, sám však byl proti válce, neboť byl přesvědčen, že říše není dostatečně vnitřně pevná a válku by nevydržela. V tom se shodoval s císařem Františkem Josefem. František Ferdinand nebyl nepřítelem Slovanů. České státoprávní požadavky sice nepodporoval, neboť je považoval pro monarchii za stejně nebezpečné jako dualismus, ze stejného důvodu ale odmítal i všenecke hnutí. Sympatie naproti tomu choval pro státoprávní požadavky Chorvatů a vůbec jižních Slovanů. Protože za hlavní nebezpečí pro monarchii považoval dualismus

⁵⁷⁶ K životu Františka Josefa I. viz např. Urban, O.: *František Josef I.* Mladá fronta, Praha 1991.

⁵⁷⁷ František Josef měl celkem tři bratry: Ferdinanda Maxmiliána (1832–1867), Karla Ludvíka (1833–1896) a Ludvíka Viktora (1842–1919). Ferdinand Maxmilián se stal v roce 1864 s pomocí Francie mexickým císařem jako Maxmilián I. a musel se proto zříci všech nároků na nástupnictví v habsburské říši. V Mexiku vypukla občanská válka mezi republikány vedenými Benitem Juárezem, za nímž stály USA, a monarchisty podporovanými francouzským císařem Napoleonem III. Poté, co se francouzská armáda na nátlak USA v únoru 1867 z Mexika stáhla, republikáni monarchisty rychle porazili. Císař Maxmilián byl zajat a 19. června 1867 zastřelen.

z dalšího vývoje se Rakousko-Uhersko rozhodlo Bosnu anektovat, k čemuž došlo 5. října 1908. Bosna se stala třetí součástí říše vedle Předlitavska a Zalitavska s vlastním sněmem (saborem) a zemskou vládou v Sarajevu. Srbské obyvatelstvo v Bosně anexi odmítlo a usilovalo nadále o připojení k Srbsku. Srbsko začalo být ve Vídni vnímáno jako nepřítel, který chce odtrhnout část území monarchie.

Česká politika, které stále ještě dominovali mladočeši, v zásadě anexi Bosny a Hercegoviny akceptovala, současně se ale snažila o zlepšení vztahů Rakouska-Uherska se Srbskem a Ruskem. Vůdce mladočechů Karel Kramář, jehož žena byla Ruska, Rusko miloval a patřil k jeho velkým obdivovatelům.⁵⁷⁵ Kramář se stal hlasatelem politiky tzv. neoslavismu. Slovanské národy pod vedením Ruska se měly navzájem podporovat proti sílícímu nebezpečí pangermanismu, měly hospodářsky a kulturně spolupracovat a někdy v budoucnu eventuálně vytvořit společnou říši. Pokusem o vytvoření jakési mezinárodní politické platformy slovanských národů se stal tzv. přípravný slovanský sjezd v Praze, který se sešel ve dnech 12.–17. července 1908, při příležitosti 60. výročí slovanského sjezdu z roku 1848. Sjezdu se zúčastnili vedle zástupců rakouských Slovanů také Rusové, Bulhaři a Srbové. Možnosti jednotné slovanské politiky se ale ukázaly jako iluzorní. Překážkou byly především rozpory mezi Rusy a Poláky. Rozpory se ukázaly ještě zjevnější na druhém sjezdu, který se uskutečnil ve dnech 6.–9. července (podle juliánského kalendáře 23.–26. června) 1910 v Sofii, kde se k rusko-polskému rozporu přidaly ještě spory srbsko-bulharské. Další sjezd, který se měl konat za dva až tři roky v Bělehradě, se již pro vypuknutí první balkánské války v roce 1912 neuskutečnil. Druhá balkánská válka v létě 1913, kde proti sobě bojovaly Bulharsko a Srbsko o Makedonii, učinila myšlenku jakékoliv spolupráce Slovanů na Balkáně problematickou.

Přes neúspěch sofijského sjezdu se Kramář své myšlenky sjednocení Slovanů pod ruským vedením nevzdal. V květnu 1914 vypracoval tajné memorandum pro ruskou vládu navrhuující vytvoření federované slovanské říše zahrnující všechny slovanské země. Hlavou této říše měl být ruský car. Součástí federace mělo být i české království rozšířené o Slovensko. V rámci takto vytvořené říše mělo vzniknout i obnovené Polsko, ovšem bez východní Haliče, která měla připadnout přímo Rusku. Bulharsko mělo být rozšířeno a střední a jižní Makedonii, tj. v praxi o tzv. nespornou zónu podle původní srbsko-bulharské dohody z doby před vypuknutím první balkánské války. Kramářův projekt byl ovšem v praxi nerealizovatelný a ani sama ruská vládní místa jej nepovažovala za aktuální.

⁵⁷⁵ Monografii o životě a díle Karla Kramáře v poslední době napsala Martina Lustigová. Viz Lustigová, M.: *Karel Kramář. První československý premiér.* Vyšehrad, Praha 2007. O jeho rusofilské a slovanofilské politice viz tamtéž, s. 101–118.

a přílišnou nezávislost Uher, hodlal vytvořit z Bosny, Chorvatska a Dalmácie třetí, jihoslovanský celek, kterým by se postavení Uher oslabilo. Srbové, usilující o spojení se Srbskem, přesto viděli v nástupníkovi svého úhlavního nepřítele.⁵⁷⁸

Koncem června 1914 přijel František Ferdinand do Bosny, aby se zde zúčastnil manévřů, organizovaných jako demonstrace síly proti Srbsku. Dne 28. června 1914 navštívil následník trůnu se svou ženou Sarajevo. Během jízdy městem v otevřeném automobilu na něj zaútočil bombou mladý typografický dělník Nedeljko Čabrinović (1895–1916). Následník trůnu vyvázl nezraněn a pokračoval v cestě. O několik hodin později byl mrtev: v témže otevřeném automobilu jej několika ranami z revolveru zastřelil student Gavrilo Princip (1895–1918), který během nenadálé zastávky způsobené špatným odbočením řidiče vyskočil na stupátko automobilu. Kromě následníka trůnu Princip hodlal zastřelit také vojenského velitele Bosny generála Oskara Potiorka, který následníka doprovázel, avšak nešťastnou shodou okolností zasáhl místo něj arcivévodovu choť Žofii Chotkovou, která na následky zranění zemřela. Atentátníci byli členy teroristické organizace *Mladá Bosna* usilující oficiálně o osvobození Bosny od rakousko-uherské nadvlády a sjednocení jižních Slovanů. I když v *Mladé Bosně* bylo skutečně i několik Chorvatů a Bosňáků (bosenských muslimů), objektivně vzato šlo o organizaci srbskou. Prvním krokem ke sjednocení jižních Slovanů mělo být totiž sjednocení Bosny se Srbskem, z čehož už vyplývalo, že právě Srbsko bude jádrem příští jihoslovanské říše. Samotní atentátníci byli ve spojení s tajnou srbskou důstojnickou organizací *Černá ruka* a byli vycvičeni v Srbsku. Na druhé straně nutno říci, že srbská vláda a s největší pravděpodobností ani srbská tajná služba za atentátem nestály, neboť Srbsko po dvou balkánských válkách nechtělo riskovat novou válku. Právě to se ale stalo. Německo považovalo dobu za vhodnou pro agresivní „preventivní akci“ proti Francii, kterou hodlalo porazit bleskovým úderem dříve, než Rusko stačí mobilizovat svoje síly. Proto přislíbilo Rakousku-Uhersku veškerou vojenskou pomoc pro případ, že by jeho útok proti Srbsku vtáhl do války i Rusko. 7. července 1914 se uskutečnilo zasedání společné rakousko-uherské ministerské rady. Přítomni byli společní rakousko-uhersští ministři, oba ministerští předsedové a představitelé armády. Z účastníků jediný uherský ministerský předseda István Tisza (1861–1918) radil pouze k diplomatickému zákroku, zatímco všichni ostatní byli pro válku proti Srbsku. Nakonec byl přijat návrh rakouského předsedy vlády hraběte Stürgkha, aby bylo Srbsku dáno ultimátum, avšak s takovými podmínkami, které nebude moci splnit. Cílem tohoto manévru bylo svalit na Srbsko zodpovědnost za nastávající válku. S válkou nakonec souhlasil přes své vnitřní pochybnosti i čtyřiaosmdesátiletý císař.

Dne 23. července 1914 odevzdal rakousko-uherský vyslanec Vladimír Giesel (1860–1936) v Bělehradě srbské vládě osmačtyřicetihodinové ultimátum, které činilo Srbsko zodpovědným za sarajevský atentát. Ultimátum dále obsahovalo celkem deset požadavků, z nichž většina byla zcela neslučitelná se srbskou suverenitou. Nejproblematičtější byl požadavek, aby další vyšetřování

atentátu vedly na srbském území rakousko-uherské vojenské úřady. Ačkoliv odpověď srbské vlády z 25. července byla velmi vstřícná a až na požadavek přítomnosti rakousko-uherských vojenských orgánů pozitivní, Giesel ji okamžitě označil za nedostatečnou a ihned opustil Bělehrad. 28. července 1914 vyhlásilo Rakousko-Uhersko Srbsku válku. Na stranu Srbska se postavilo Rusko, které vyhlásilo mobilizaci. Německo, které již bylo rozhodnuto pro velkou akci proti dohodovým státům, si tuto mobilizaci vzalo za vhodnou záminku a 1. srpna vypovědělo Rusku válku. Zároveň německá armáda již 2. srpna obsadila bez boje neutrální Lucembursko a německá vláda ultimativní formou požádala Belgie o povolení průchodu svého vojska proti Francii. Když to Belgie odmítla, vtrhla německá armáda na její území. 3. srpna vypovědělo Německo Francii válku. Protože Německo odmítlo respektovat neutralitu Belgie a stáhnout odtud svá vojska, vstoupila do války proti Německu také Velká Británie. Pouze Itálie, ačkoliv byla členem Trojspolku, se rozhodla 3. srpna zachovat zatím neutralitu. Během necelých dvou týdnů se tak z lokálního rakousko-srbského konfliktu stala celoevropská koaliční válka. Spolu se Srbskem byla do konfliktu zatažena také malá Černá Hora, naproti tomu spojencem Německa a Rakouska-Uherska se na podzim 1914 stala osmanská říše. K Dohodě se později připojovaly další státy.

Rakousko-uherská armáda v rámci války bojovala na srbské a ruské frontě, od roku 1915, kdy na straně Dohody vystoupila také Itálie, i na frontě italské. Na všech těchto frontách bojovali v uniformách rakousko-uherské armády a rakouské i uherské domobrany také Češi a Slováci. Na západní frontě (proti Francii a britským expedičním jednotkám) rakousko-uherské jednotky nasazeny nebyly a proto zde Češi a Slováci nebojovali. Výjimkou byla obsluha speciálních těžkých děl z plzeňských Škodových závodů, která byla na počátku války s úspěchem použita proti belgickým pevnostem.

České země na počátku první světové války⁵⁷⁹

Ihned po vypuknutí války byla v Rakousku nastolena vojensko-byrokratická diktatura. Říšská rada byla 25. července 1914 uzavřena a budova později změněna ve vojenskou nemocnici. Současně s uzavřením říšské rady byly uzavřeny také všechny zemské sněmy. Zároveň byl v celé zemi vyhlášen výjimečný stav a suspendována platnost některých základních občanských práv. Byla zostřena cenzura tisku,⁵⁸⁰ zavedeny odposlechy telefonických hovorů, zavedena cenzura

⁵⁷⁹ Přehled viz Borovička, M. et al.: *Velké dějiny země koruny české*. Sv. XII b., s. 557–670.

⁵⁸⁰ Z čistě právního hlediska neexistovala až do suspendování ústavních práv 25. července 1914 v Rakousku-Uhersku cenzura. Psát mohl každý, co chtěl, avšak rozšiřování jakéhokoliv díla bylo možné jen za předpokladu, že svým obsahem a formou neporušovalo platné zákony. Aby se vydavatelé a divadelní či filmoví producenti vyhnuli ztrátám, které by jim vznikly případným zabavením už vytištěného nákladu nebo zákazem již hotového díla, předkládali zpravidla předem veškeré texty úřadům k předběžné kontrole, což ve skutečnosti znamenalo „tiché“ obnovení cenzury. Cenzor v textu závadné místo vyznačil a připojil na okraji paragraf a odstavec zákona, který byl

⁵⁷⁸ K osobě Františka Ferdinanda viz Galandauer, J.: *František Ferdinand d'Este*. Paseka, Praha 2000.

telegrafních zpráv a osobní korespondence. Silně omezen byl cestovní styk s cizinou, před válkou naprosto volný. Omezena byla i osobní svoboda občanů: podezřelé osoby mohly být bez soudu internovány ve zvláštních táborech na neomezenou dobu. Rozhodující silou ve státě se stala armáda, resp. její generální štáb. Císař jako vrchní velitel branné moci pověřil vrchním velením armády svého vzdáleného příbuzného arcivévodu Friedricha (česky Bedřicha, 1856–1936) z vedlejší habsburské větve, majitele rozsáhlých lesů a panství na Těšínsku. Skutečné velení ale spočívalo v prvních letech spíše v rukou náčelníka generálního štábu hraběte Franze Conrada von Hötzendorf (1852–1926). Generální štáb, který v první fázi války sídlil přímo na Friedrichově panství v Těšíně, se stal skutečným pánem v zemi. Stalo se tak na základě mobilizačních zákonů, branného zákona a zákona o poskytování úkonů pro potřeby branné moci schválených v druhé polovině roku 1912 ve stejném znění jak říšskou radou, tak uherským sněmem. Pro tyto vládní předlohy tehdy v říšské radě neprozřetelně hlasovala s výjimkou sociálních demokratů většina českých poslanců. Možnosti armády byly v případě války skutečně obrovské. Civilní úřady byly za války podřízeny úřadům vojenským a také jednotliví zemští místodržitelé museli vykonávat svou pravomoc v souladu s vojenskými veliteli příslušné oblasti, kterým byli ve skutečnosti podřízeni. Civilní obyvatelstvo mohlo být za války podřízeno rozkazům ustanoveného vojenského zmocněnce (velitele), který mohl v případě nutnosti přikazovat civilní osoby do práce pro válečné potřeby, prodlužovat pracovní dobu, stanovovat vyšší mezd apod. V případě nutnosti byly civilní osoby povinné přenechat vojenské správě za úředně stanovené ceny předměty nacházející se v soukromém vlastnictví, pokud výslovně nesloužily k jejich nutné obživě. Tohoto ustanovení během války vojenská správa využívala k rekvizicím potravin, povozů, drahých kovů apod. Hlavní vojenské velení dokonce požadovalo, aby byla v českých zemích zavedena přímá vojenská správa stejně jako ve frontové oblasti, což odůvodňovalo údajným neloajálním chováním Čechů. Proti podobnému plánu se ale postavil jak místodržitel hrabě (později kníže) František Thun, tak i ministerský předseda Stürgkh, který měl v tomto ohledu i podporu císaře. Plán se proto nerealizoval.⁵⁸¹ V Uhrách, kde ústava z roku 1848 nedovolovala panovníkovi vládnout ani přechodně absolutisticky, sněm zasedal, vláda mu byla zodpovědná a civilní úřady si proto zachovaly vůči vojenským vyšší míru samostatnosti. Rozsah pravomocí oblastních vojenských velitelů byl ovšem stejný.

České země zůstaly ušetřeny válečných operací, avšak na válce se přesto podílely značně, především pokud jde o lidské zdroje. Do armády a domobrany byli postupně povoláni všichni muži schopní vojenské služby od 18 do 50 let.

publikováním textu porušen. Proti jeho rozhodnutí se mohl vydavatel odvolat k soudu. V distribuované tiskovině byla na místě cenzurou zabaveného textu ponechána bílá plocha, aby čtenář pochopil, že nejde o úplný text. Tuto cenzurní praxi převzalo později plně i Československo v letech 1918–1938.

⁵⁸¹ K tomu viz podrobněji Šedivý, I.: *Češi, české země a Velká válka*. 2. vyd., NLN, Praha 2003, s. 156–161.

Výpadek pracovních sil poprvé v dějinách musely nahradit ženy, které nastoupily na místa úřednic, dělnic, průvodčích na železnici i v městské dopravě apod. Od roku 1915 bylo postupně v Rakousku-Uhersku zaváděno řízené válečné hospodářství. Rolníci byli povinni po odečtení dávky pro vlastní spotřebu a pro setí prodat celou svou produkci státu za úředně stanovené ceny, byly stanoveny minimální a maximální mzdy pro jednotlivá průmyslová odvětví, v řadě závodů byli zaměstnanci prohlášeni za vojáky v činné službě a neměli právo opustit místo svého zaměstnání bez zvláštního povolení. Od roku 1915 začal být také zaváděn přidělový systém nejprve na potraviny a pak i na ostatní předměty denní potřeby. Na rozdíl od sousedního Německa však přidělový systém s ohledem na všudypřítomnou korupci v praxi nefungoval. Vydávání lístků na potraviny bylo ve skutečnosti často vydáváním „lístků místo potravin“, protože na přidělové lístky v praxi stejně nebylo možné v obchodech nic koupit. Rolníci běžně zatajovali svou produkci a prodávali své výrobky hladovějícím obyvatelům měst na černém trhu. Volný obchod se zemědělskými produkty byl sice přísně zakázán a četníci běžně zabavovali na nádražích potraviny, které si obyvatelé měst nakoupili ve vesnicích, nebylo však v jejich silách podloudnému obchodu zabránit. Válka vyvolala nevídanou inflaci, která způsobila, že rolníci vůbec odmítali prodávat své produkty za peníze, ale požadovali za ně drahé kovy či luxusní předměty. Během první světové války se tak v selských chalupách začaly objevovat např. šperky, piána, luxusní nábytek, drahé oděvy apod. Rolníci jako celek během války nebyvalým způsobem zbohatli. Od roku 1917 začaly v Čechách a na Moravě propukat stávky a hladové bouře.

Válečné operace v letech 1914–1917

I když válka začala jako lokální konflikt mezi Rakouskem-Uherskem a Srbskem a pro Vídeň byla proto porážka Srbska prestižní záležitostí, bylo srbské bojiště od počátku vedlejší a hlavním protivníkem bylo Rusko. Boj proti Rusku ovšem musel brát v úvahu německé válečné plány, které považovaly za nejdůležitějšího protivníka Francii a počítaly s bleskovým úderem proti ní gigantickým obchvatem přes neutrální Belgii. Hlavním úkolem rakousko-uherské armády bylo proto vázat s pomocí menší části německé armády na východě ruské divize do té doby, než bude Francie poražena. Poté měla být celá německá armáda přesunuta na východní bojiště a společně s Rakušany Rusy definitivně zlomit. V představách německého velení měla rakousko-uherská armáda na počátku války provádět pokud možno omezené ofenzivní akce proti Rusům, protože ty by působily ruské armádě největší ztráty. Pokud by nebylo možné vést ani omezené útoky, měli Rakušané přejít do obrany. Německý plán se ale začal hroutit již krátce po vypuknutí války. Díky rychlé mobilizaci ruské armády museli Němci přesunout na východní frontu více vojsk, než původně počítali, a zbylé síly k plánovanému dobytí Paříže nepostačovaly. Ve dnech 5. až 9. září 1914 se na řece Marně rozpoutala velká bitva, ve které francouzská armáda německý

postup zastavila. Na západní frontě byla pak další čtyři roky vedena vyčerpávající poziciční válka, do té doby zcela neznámá. Proti sobě se táhly nekonečné linie zákopů oddělené od sebe drátěnými zátarasy a minovými poli. Čas od času jedna strana soustředila větší síly. Po dělostřelecké přípravě, která zničila zátarasy a vytvořila průchod v minových polích, vyrazili vojáci ze zákopů a dobyli několik řad zákopů protivníka. Protože se ale vojáci pohybovali pouze „rychlostí vlastních nohou“, měla druhá strana zpravidla dost část přisunout čerstvé zálohy, útok zastavit a po čase přejít do protiútoků. Tento způsob boje byl velmi náročný na lidské zdroje.

Pro Rakousko-Uhersko byl průběh války od počátku neúspěšný. Útok proti Srbsku, zahájený 12. srpna a vedený z Bosny přes Drinu, sice vedl k dočasnému obsazení Šabace a Valjeva, avšak jako celek selhal a rakouská armáda byla srbským protiútokem vržena zpět za Drinu a Sávu. Vinu na porážce nesl především zcela neschopný generál Oskar Potiorek, avšak svůj význam mělo i vynucené přesunutí části armády na ruské bojiště. V září 1914 zahájila rakousko-uherská armáda nový útok. V říjnu se podařilo vytlačit srbskou a s ní spojenou černo-horskou armádu z Bosny. V polovině listopadu pronikli Rakušané hluboko na srbské území a 2. prosince – v den císařových 84. narozenin – obsadili Bělehrad, odkud se srbská vláda už na počátku války přemístila do Niše. Již během rakouského útoku na Bělehrad začala proudit do Srbska masivní spojenecká výzbroj a výstroj, která opět umožnila srbské armádě zahájit protiútok. Proti-ofenzíva začala 3. prosince a už 15. prosince museli Rakušané vyklidit srbské hlavní město, což vedlo k odvolání generála Potiorca.

Ani na ruské frontě se situace nevyvíjela příznivě. Ruská armáda pod vrchním velením velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče Romanova byla mobilizována mnohem rychleji, než ve Vídni a Berlíně předpokládali, a už 15. srpna zahájila generální ofenzívu proti Německu ve východním Prusku. Část rakouské armády spolu s polskými legiemi sestavenými v Haliči proto zahájila útok do oblasti Lublinu v ruském Polsku⁵⁸² a hodlala na severu navázat kontakt s německými armádami. Po několika dílčích rakouských úspěších přešli Rusové rychle do protiútoků a sami zahájili rychlý postup v Haliči. A tak zatímco ve východním Prusku porazili Němci ve dnech 23.–31. srpna ruskou armádu v bitvě u Tannenbergu (dnes Stębark v Polsku) a ruský postup směrem do Německa zastavili, na jižním úseku v Haliči proti Rakušanům se ruský postup naopak zrychlil. Již 11. září obsadili Rusové po dvou bitvách hlavní město Haliče Lvov, během bojů trvajících další měsíc pak vytlačili Rakušany za řeku San a oblehli pevnost Przemysl, ovládli téměř celou Halič s výjimkou Krakovska, celou Bukovinu a začali pronikat přes Karpaty. Jednotky generála Alexeje Alexejeviče Brusilova se již koncem

září objevily na Podkarpatské Rusi a o pár týdnů později pronikli Dukelským a Łupkowským průsmykem i na východní Slovensko, kde 23. listopadu obsadili Humenné a 1. prosince Bardejov. Na Podkarpatské Rusi ovládli Rusové karpatské průsmyky a postoupili až k Užhorodu, Mukačevu a Marmarošské Sihoti.

V prosinci 1914 byl ruský postup v Karpatech a na východním Slovensku zastaven. Důvodem byla jednak nastávající zima, která v horských podmínkách znemožňovala větší bojové operace, jednak požadavek Francie, aby ruská armáda útočila především proti německým jednotkám a odlehčila tak západní frontě. V zimě 1914 se tak podle vzoru západní fronty obě strany zakopaly a začaly vést poziciční válku, v horském terénu pro vojáky mimořádně náročnou. 22. března 1915 Rusové konečně dobyli obklíčený Przemysl, který hluboko v ruském týlu po půl roku odolával ruské přesile, což umožnilo uvolnit zde vázané jednotky a pokusit se na východním Slovensku na počátku dubna 1915 o další postup. Ruský útok se ale už nemohl rozvinout, protože 2. května zahájila spojená rakousko-německá vojska u Gorlice rozsáhlou protiofenzívu. Rusové byli nuceni stáhnout se zcela z Karpat, ale počátkem června museli vyklidit nedávno dobytý Przemysl a 22. června i Lvov. Do konce léta ztratili Rusové Bukovinu a celou Halič s výjimkou oblasti Tarnopolu. Německá armáda obsadila 5. srpna Varšavu a vytlačila Rusy úplně z ruského Polska. Fronta se během roku 1915 posunula o 500 km na východ a v listopadu 1915 se stabilizovala v oblasti Pinských bažin. Boje se přenesly částečně na ruské území.

23. května 1915 vstoupila do války proti Rakousku-Uhersku Itálie (Německu vypověděla Itálie válku teprve 26. srpna 1916). Tajnými dohodami podepsanými v dubnu 1915 v Londýně slíbila Dohoda Italům za účast ve válce oblast jižního Tyrolska, Terstu a Dalmácie. Dohodoví diplomaté si přitom vůbec nedělali starosti se skutečností, že dalmatské pobřeží již před tím slíbili Srbsku. Boje na italské frontě probíhaly především na řece Soči v dnešním Slovinsku a v horském terénu Julských (slovinských) a tyrolských Alp. Rakousko-uherská armáda na Soči a v Alpách sváděla v roce 1915 hlavně obranné boje, protože k útoku neměla dostatek sil. Přes početní převahu se Italům nepodařilo proniknout hlouběji na rakouské území. Svůj význam měl i postoj místního německého, slovinského a chorvatského obyvatelstva, které oprávněně považovalo Italy za agresory a kladlo jim houževnatý odpor.

Úspěch naproti tomu zaznamenalo v roce 1915 Rakousko-Uhersko na balkánském bojišti. Německé a rakousko-uherské diplomacii se podařilo v létě za příslib Makedonie získat na svou stranu Bulharsko. 19. září 1915 zahájila spojená německo-rakouská armáda pod německým velením útok na Bělehrad. Počátkem října vyhlásilo Bulharsko válku Srbsku a zahájilo útok z jihovýchodu. 9. října padl do rukou německo-rakouských vojsk Bělehrad a 5. listopadu obsadila bulharská armáda Niš, odkud musela srbská vláda utéci. Zbytky poražených srbských armád se v listopadu probily přes albánské hory k jaderskému pobřeží, odkud byly na francouzských lodích převezeny i se srbskou vládou na ostrov Korfu (řecky Kerkyra), který Francouzi dočasně obsadili. Bulharská armáda obsadila téměř celou vardarskou Makedonii až po řeckou hranici, kde však byl

⁵⁸² Pojmem „ruské Polsko“ se rozumí někdejší Polské království, zřízené Vídeňským kongresem v roce 1815 jako autonomní oblast v rámci Ruska. Bylo označované také jako „kongresové království“, či zkráceně polsky jako Kongresówka. V Rusku samém byl tento název od potlačení druhého polského povstání v roce 1864, kdy byly zrušeny zbytky polské autonomie, zakázán. Ruské úřady tehdy oblast přejmenovaly na „poviselskou gubernii“.

její postup zastaven. Zde se vytvořila nová fronta (zvaná soluňská) proti anglo-francouzskému expedičnímu sboru a zbytku srbských jednotek. Rakousko-uherská armáda koncem roku 1915 zároveň obsadila Černou Horu. 16. ledna 1916 vstoupily rakouské jednotky do Cetinje.

V roce 1916 se dohodové mocnosti pokusily o celkovou ofenzívu na všech frontách. Pro Rakousko-Uhersko byla nejvýznamnější ofenzíva ruská, kterou 4. června 1916 zahájil v Bukovině a jižní části východní Haliče generál Brusilov. Bukovina se opět dostala do ruských rukou. Ruský úspěch přiměl Rumunsko k tomu, aby rovněž vstoupilo do války na straně Dohody za příslib získání Sedmihradsko (Transylvánie). 23. srpna 1916 vyhlásilo Rumunsko válku Rakousko-Uhersku a vyslalo svou armádu do Sedmihradsko. Rakousko-uherské velení nakonec muselo opět požádat o pomoc Německo a s jeho pomocí byl v září 1916 ruský postup zastaven. Společnými silami byla poražena i rumunská armáda, jejíž část musela být přemístěna do jižní Dobružďe proti bulharskému útoku. 6. prosince německá armáda obsadila Bukurešť a v lednu 1917 postoupila až k řece Seret, kde ji zastavili Rusové. Rakousko-Uhersko tak sice s německou pomocí uhájilo Sedmihradsko a zastavilo ruskou ofenzívu, zaplatilo však za tuto pomoc vysokou cenu, protože muselo počítat s tím, že značná část rakousko-uherské armády bude napříště (především na východní frontě) pod německým velením.

Ruská revoluce počátkem března 1917 (podle juliánského kalendáře koncem února) vyvolala rozvrat v ruské armádě, což umožnilo Rakousku-Uhersku a Německu zahájit v červenci 1917 po neúspěšném pokusu Rusů o útok velkou protiofenzívu u Tarnopolu. Cílem bylo vytlačit ruskou armádu z Bukoviny a východní Haliče. Proto se také rakousko-uherská armáda v polovině srpna po dosažení předválečných ruských hranic na východě zastavila, zatímco německá ofenzíva pokračovala směrem na Rigu s cílem úplně zničit ruskou armádu. Ruská armáda se rychle rozkládala a její úpadek znamenal také zhroucení fronty na řece Seret na pomezí Moldavska a Bukoviny, kde se s ruskou pomocí bránil zbytek rumunské armády. Rakousko-uherská vojska se po uvolnění svých sil v Haliči a v Bukovině obrátila proti Itálii. V říjnu 1917 utrpěla italská armáda drtivou porážku v bitvě u Caporetta a Rakušané postoupili na jih až k řece Tagliamento.

Ačkoliv v roce 1917 vypadala situace pro Rakousko-Uhersko z čistě vojenského hlediska poměrně dobře, říše byla ve skutečnosti oslabena. Od konce 1916 se začal ve zvýšené míře objevovat nedostatek jak lidských, tak i materiálních zdrojů a na všech stranách byla patrná únava z války. Vojensko-byrokratický systém se začal rozkládat. Rakousko-Uhersko začalo hledat východisko z války, a to i za cenu určitých územních ztrát.

Postoj Čechů k válce

Jednotlivé národy Rakousko-Uherska se postavily k válce různě. Mezi Němci, Maďary a Poláky byla válka přivítána s nadšením, ovšem z různých důvodů. Němci se domnívali, že válečné spojení s císařským Německem umožní po válce (samozřejmě vítězně) v nějaké formě konečně spojení obou zemí. V představách Maďarů znamenala porážka Srbska a s ním spojeného Ruska eliminaci „panslavistického nebezpečí“ a v delší časové perspektivě tedy i možnost nejen plně pomadařit nemadařské národy v Uhrách, ale také se definitivně odpoutat od Vídně, neboť opora v silnějším Rakousku proti Slovanům již nebude potřebná. Chorvaté byli v postoji rozděleni: část stála na prorakouských pozicích, další ale předpokládali jeho porážku a spojení jihoslovanských zemí se Srbskem a Černou Horou. Haličští Poláci chápali válku především jako boj proti Rusku, které bylo oprávněně považováno za hlavní překážku obnovy polského státu. Po porážce Ruska již této obnově nemělo stát nic v cestě. Některé národy Rakouska-Uherska si otevřeně přály vítězství dohodových mocností. Italové, Srbové a Rumuni ve své většině doufali, že Rakousko-Uhersko válku prohraje a v případě porážky říše kalkulovali s možností spojit se se svými národními státy za hranicemi říše. Také haličští Rusíni/Ukrajinci ve velké míře sympatizovali s Rusy, byť otevřená snaha po spojení Haliče s Ruskem se projevovala jen u té části obyvatelstva, které se považovalo za ruské. Paradoxem přitom je, že v delší časové perspektivě existenci Rakouska-Uherska ohrožovaly jak ty národy, které se k válce postavily záporně a očekávaly vítězství Dohody, tak i ty, které viděly budoucnost ve vítězství německo-rakouského bloku, označovaného pro zeměpisnou polohu obou zemí od roku 1914 jako „ústřední (centrální) mocnosti“.

Je pravda, že Češi neměli na první světové válce žádný zájem a jejich sympatie byly až na výjimky na straně dohodových států. Sympatie vzbuzovalo především Srbsko, které vedlo spravedlivou obrannou válku, a jeho velký spojenec Rusko, na čemž měly zásluhu i tradiční rusofilské nálady české veřejnosti, zatímco k Itálii sympatie prakticky neexistovaly. Odpor k válce se projevil částečně již v době mobilizace, kdy mnozí záložníci dávali hlasitě najevo svou přízeň vůči Srbsku a Rusku. To ale v žádném případě neznamená, že by se naprostá většina Čechů hned od počátku uvědoměle postavila proti válce. Pohlížíme-li na české vojáky jako na celek, pak je třeba říci, že naprostá většina z nich plnila bez jakéhokoliv odporu svou povinnost ať už jako prostí vojáci a poddůstojníci, nebo jako záložní důstojníci. Počet důstojníků Čechů tvořil asi 10 % důstojnického sboru rakousko-uherské armády a domobrany, přičemž počet vojenských lékařů a duchovních byl mezi jednotlivými národnostmi relativně dokonce vůbec nejvyšší. Řada Čechů-profesionálních důstojníků působila i ve vysokých velitelských funkcích, kde se plně osvědčila. Jen menší část vojáků viděla řešení v dezerci k nepříteli a dobrovolném zajetí. Od počátku 1915 se dezerce sice značně rozmohly, avšak o nějakém cílevědomém a masivním odporu českých vojáků touto cestou nelze až do roku 1918 hovořit. Mnoho Čechů ostatně

považovalo Rakousko za svou vlast a vojenskou službu chápalo jako svou samozřejmou občanskou povinnost.

Česká politika byla válkou překvapena a nevěděla jak na ni reagovat, kromě toho uzavřením říšské rady i zemských sněmů ztratila platformu pro jakoukoliv legální politickou činnost. Většina českých politiků nicméně postupně začala propagovat tzv. aktivistickou politiku. Až do vypuknutí války prosazovala úplnou českou samostatnost jen státoprávně-pokroková strana, která ale byla spíše okrajovou politickou silou. Poměrně blízko k myšlence nezávislosti měli i národní socialisté, jejichž vůdce Václav Klofáč byl již 4. září 1914 zatčen a internován. Nejsilnější české politické strany – mladočeši, agráři a sociální demokraté – nicméně stály pevně na půdě Rakouska. ČSSD se ještě na svém posledním předválečném sjezdu v roce 1913 výslovně k Rakousku přihlásila. Zcela samostatný český stát se zdál většině Čechů v praxi neuskutečnitelný a Rakousko se přes veškeré své nedostatky jevílo jako přirozený prostor pro český rozvoj. Podle představ většiny českých politiků měli proto Češi podpořit válečné úsilí Rakouska-Uherska, za což by si potom nárokovali splnění určitých politických požadavků. České politické strany sice nebyly ve Stürgkhově vládě zastoupeny, avšak ministrem veřejných prací byl již od roku 1911 nestranický odborník Čech Otokar Trnka (1871–1919), což bylo i navenek chápáno jako česká podpora vládě. Na podzim 1915 se uskutečnily porady o vytvoření „jednotné národní strany“, která by reprezentovala jednotný postoj všech českých směrů při případném státoprávním jednání. Jednání, jak se dalo ostatně očekávat, nebyla úspěšná a v dubnu 1916 byla ukončena. Slovenští politici se naproti tomu rozhodli již na počátku války pro politickou pasivitu. Slovenská národní strana 6. srpna 1914 oznámila, že na dobu války zcela zastavuje svou politickou činnost, a v tomto postoji ji brzy následovaly i ostatní slovenské politické strany. Pasivní zůstala i slovenská sociální demokracie tvořící autonomní součást uherské sociálně demokratické strany.⁵⁸³

Politický aktivismus ale za dané situace neměl mnoho nadějí na úspěch, nebot válka vychýlila letitý česko-německý konflikt výrazně na německou stranu. Jak arcivévoda Friedrich, tak Conrad von Hötzendorf byli stoupenci „německého Rakouska“ a podobně jako Německo chápali válku jako konflikt germánského a slovanského živlu. Němečtí politici již v září 1914 začali pracovat na programu „německé přestavby Rakouska“, který byl dokončen v roce 1915 a vešel pak do dějin pod názvem „Velikonoční program“ (*Osterbegehrrschrift*). Halič, Bukovina a Dalmácie měly být odloučeny od Předlitavska a získat zvláštní statut, ze zbylých území – tj. především z rakouských a českých zemí – měl být vytvořen jediný celek. Takovýto celek by měl jasnou německou většinu a Češi spolu se Slovinci by se v něm stali pouhými národnostními menšinami, čemuž měla odpo-

vídat i úprava národnostních poměrů. Němčina se měla stát úředním a státním jazykem, v německých oblastech neměly být budovány jiné školy než německé a každý občan měl povinně němčinu ovládat. Práva neněmeckého obyvatelstva v neněmeckých provinciích byla odbyta jedinou větou, totiž že „má být brán ohled na praktické potřeby jinojazyčného obyvatelstva v úřadě a ve škole.“⁵⁸⁴ O rok později – o Velikonocích 1916 – dostaly německé plány konkrétnější podobu. Halič, Bukovina a Dalmácie měly být vyloučeny z Předlitavska, ale zároveň měly být poskytnuty záruky pro tamní německé obyvatelstvo. Ze zbytku Předlitavska, ke kterému měla i nadále patřit Istrie (kvůli přístupu k moři), mělo vzniknout nové „západní Rakousko“, které bylo koncipováno jako jednoznačně německý stát s němčinou jako státní a úřední řečí. Z neněmeckých území se program zmiňoval podrobněji jen o Čechách. Ty měly být rozděleny na čisté německé pohraniční území, a území smíšené, kde by bylo dovoleno používat češtinu jako druhý, vedlejší úřední jazyk.⁵⁸⁵

V listopadu 1916 vydali Vilém II. a František Josef I. jménem svých států společnou deklaraci, ve kterém oznámili záměr vytvořit polský stát zahrnující někdejší ruské Polsko a Halič. I když o podobě polského státu a způsobu zapojení Haliče se v Berlíně a ve Vídni názory lišily, z hlediska rakouských Němců to nemělo zásadní význam, protože Halič měla být každopádně vyloučena z Předlitavska a Němci by tak v něm dosáhli kýžené německé převahy. Krátce poté došlo k výměně v křesle ministerského předsedy a tím i k dalšímu posílení velkoněmeckého programu. Hrabě Karl Stürgkh byl konzervativním rakouským aristokratem věrným dvoru a osobně nebyl stoupencem velkoněmecké přestavby říše, protože se bál otevřené vzpoury Slovanů. Avšak 19. října 1916 se Stürgkh stal obětí atentátu⁵⁸⁶ a po přechodném kabinetě Ernesta von Koerbera se 20. prosince 1917 se novým ministerským předsedou stal hrabě Heinrich Clam-Martinic (1863–1932). Clam-Martinic byl sice potomkem starého českého šlechtického rodu, na rozdíl od svého otce a strýce se ale nejen nehlásil k českému státoprávnímu programu, ale byl naopak stoupencem velkoněmecké přestavby říše.

České politické strany bez výjimky byly tímto plánem velmi znepokojeny. Aby mohla česká politika plánu čelit, byl 19. listopadu 1916 místo na jaře definitivně opuštěného (a neuskutečnitelného) projektu jednotné národní strany vytvořen Český svaz poslanců na říšské radě a současně nadstranický Národní výbor, mající zajišťovat koordinaci postupu českých politických stran. Vznik těchto organizací byl počátkem konce aktivistické politiky, byť ta ze setrvačnosti pokračovala ještě dalšího půl roku. Byl to tedy paradoxně právě velkoněmecký program, který dodal energii českému boji za nezávislost.

⁵⁸⁴ Cit. dle Křen, J.: *Konfliktní společenství*, s. 403.

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 404.

⁵⁸⁶ Atentát spáchal ve Vídni Dr. Friedrich Adler (1879–1960), přírodovědec a sociálnědemokratický politik, syn vídeňského lékaře a někdejšího předsedy rakouské sociálně-demokratické strany Dr. Viktora Adlera (1852–1918). Motivem atentátu byl protest proti vojensko-byrokratické diktatuře, za jejíhož hlavního představitele považoval Friedrich Adler právě Stürgkha.

⁵⁸³ Slovenská sociálnědemokratická strana (SSDS) se odtrhla v roce 1905 od uherské sociálně demokratické strany. Jako samostatná strana ale existovala pouze rok. V roce 1906 se SSDS vrátila do uherské sociální demokracie jako její autonomní složka.

Ačkoliv kromě celkem marginální radikální státoprávní strany neuvažovala v roce 1914 o úplné samostatnosti Čech žádná relevantní politická síla, úvahy o samostatnosti u některých politiků existovaly a šly napříč politickými stranami, byť nikde nešlo o většinový názor. Prosazení samostatnosti ovšem znamenalo postavit se otevřeně proti Rakousku-Uhersku. Organizace odboje se ujal profesor T. G. Masaryk, poslanec za jinak zcela okrajovou realistickou (lidovou) stranu. Širší veřejnosti se stal známým už v osmdesátých letech, kdy otevřeně vystoupil s kritikou pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského.⁵⁸⁷ Podruhé se „zviditelnil“ v roce 1899, kdy vystoupil na obranu Žida Leopolda Hilsnera, obviněného neprávem z vraždy křesťanské dívky, a veřejně odmítl tehdy v Čechách velmi rozšířenou rituální pověru.⁵⁸⁸ Vystoupení proti rituální pověře mu získalo mnoho nenávisti doma, avšak sympatie v zahraničí, především v sionistických kruzích. Sionistická myšlenka, tj. představa, že Židé jsou národem, který má proto podle přirozeného práva nárok na vlastní stát v Palestině, byla ostatně Masarykovi velmi sympatická a on sám sionistické hnutí podporoval. Krátce před válkou pak Masaryk vystoupil na obranu srbských politiků v Chorvatsku, kteří byli křivě obviněni ze špionáže ve prospěch Srbska a postaveni před soud v Záhřebu.⁵⁸⁹

Masaryk před válkou vždy vystupoval jako rakouský vlastenec a hájil nutnost zachování monarchie. Zda změnil názor teprve po vypuknutí války, anebo již dříve, není jasné. Po vypuknutí války každopádně na základě vlastních pozorování i z rozhovorů s různými politiky, včetně německých, dospěl ke správnému

⁵⁸⁷ O původu těchto domněle starých rukopisů viz 8. kapitolu.

⁵⁸⁸ Před Velikonocemi 1899 byla nedaleko městečka Polná (blízko Jihlavy) nalezena mrtvá mladá dívka Anežka Hružová. Z vraždy byl obviněn místní židovský povaleč Leopold Hilsner (1877–1928). Mezi obyvatelstvem se rozšířila pověst, že Hilsner dívku zavraždil, aby získal její krev, kterou prý židé potřebují do velikonočních nekvašených chlebů (macesů). Vražda v Polné vyvolala v Čechách antisemitské bouře. V podmínkách masové hysterie odsoudila laická porota Krajského soudu v Kutné Hoře 16. září 1899 Hilsnera k trestu smrti. Masaryk vystoupil veřejně proti rituální pověře a na Hilsnerovu obranu, čímž na sebe přivolal hněv veřejného mínění. Přesto také jeho zásluhou byl rozsudek kutnohorského soudu zrušen a případ přidělen k novému projednání u krajského soudu v Písku. Porota v Písku znovu odsoudila Hilsnera k trestu smrti, který císař změnil v doživotní žalář. Na jaře 1918 byl Hilsner propuštěn.

⁵⁸⁹ V srpnu 1908 bylo v Chorvatsku postupně zatčeno 53 osob, se kterými byl 3. března 1909 zahájen v Záhřebu velký proces. Šlo o politiky z tzv. chorvatsko-srbské koalice prosazující úzkou spolupráci Chorvatů a Srbů v Chorvatsku. Všichni byli obviněni z velezrady a vyzvědačství ve prospěch Srbska. Během procesu publikovaly vídeňské noviny *Neue Freie Presse* sérii článků rakousko-německého historika Heinricha Friedjunga (1851–1920), ve kterých na základě materiálů dodaných mu ministrem zahraničních věcí Lexou Achrenthalem (1854–1912) obviňoval chorvatské Srby z podvrtné činnosti. Záhřebský proces skončil 5. října 1909 odsouzením 33 obviněných k trestům od pěti do dvanácti let. Masaryk vystoupil veřejně na obranu obviněných. Dokázal, že obvinění nemají reálný základ a slouží ve skutečnosti jen k odůvodnění anexe Bosny a Hercegoviny. Podobně prokázal, že materiály dodané Achrenthalem a publikované Friedjungem jsou padělký. Masarykova odhalení manipulací kolem záhřebského procesu vedl při odvolacím řízení ke zrušení řady rozsudků, zbytek odsouzených byl poté omilostněn.

zaveru, ze vítězství Rakouska-Uherska by znamenalo jeho úplné poněmčení a tím i českou zkázu. Od tohoto okamžiku začal pracovat na jeho rozbití. Jeho plán spočíval v zainteresování dohodových mocností na české otázce. Vznik českého státu rozšířeného o Slovensko se měl stát součástí jejich válečných cílů. Samotní Češi a Slováci pak měli napomáhat dohodovým státům jednak organizováním protirakouské zpravodajské činnosti doma, jednak vytvářením dobrovolnických vojenských oddílů na straně Dohody z českých a slovenských zajatců. Nejbližším spolupracovníkem Masarykovým se stal jeho někdejší posluchač, filosof a právník Dr. Edvard Beneš (1884–1948). Pro rakouské poměry je přímo charakteristické, že zatímco Tomáš Masaryk vedl zahraniční odboj a jeho starší dcera Alice (1879–1966) byla za účast v protirakouském odboji uvězněna, jeho syn Jan (1886–1948), pozdější československý diplomat a ministr zahraničních věcí, naopak bojoval po celou válku v řadách rakousko-uherské armády.

Ve dnech 24.–25. října 1914 se Masaryk v Rotterdamu v neutrálním Nizozemí tajně setkal s už zmíněným skotským slavistou Robertem Williamem Setonem-Watsonem, o kterém věděl, že má přístup k britským vládním kruhům. Na základě rozhovoru s Masarykem vypracoval Seton-Watson memorandum pro britské ministerstvo zahraničí (Foreign Office), požadující podporu pro vytvoření samostatného českého státu rozšířeného o Slovensko.⁵⁹⁰ Masaryk se poté vrátil do Prahy, ale koncem roku 1914 znovu odjel, tentokrát do doposud neutrální Itálie a odtud do Švýcarska. V únoru se v Ženevě opět setkal se Setonem-Watsonem, který jej vyzval k přestěhování do Londýna. V dubnu 1915 vypracoval Masaryk nové memorandum s názvem *Nezávislé Čechy (Independent Bohemia)*, které Seton-Watson doručil jak do Foreign Office, tak i vládám ostatních Spojenců. Masaryk v něm opět obhajoval myšlenku samostatného českého státu. Jeho argumentem bylo, že Rakousko-Uhersko jako mnohonárodnostní stát je umělým a nepřirozeným útvarem, který bude vždy nestabilní, zatímco nově utvořené národní státy budou mít přirozenou stabilitu.⁵⁹¹ 6. července 1915 Masaryk v otevřeném projevu v Ženevě při příležitosti pětistého výročí upálení Jana Husa vyhlásil veřejně program boje za samostatný český stát rozšířený o Slovensko. Koncem září 1915 přesídlil Masaryk do Londýna. 14. listopadu 1915 byl v Paříži ustaven Český komitét zahraniční, který vydal prohlášení o nutnosti zřídit po válce samostatný československý stát. Komitét byl v únoru 1916 nahrazen Národní radou českých zemí (*Conseil National des pays Tchèques*), přejmenovanou ještě v témže roce na Československou národní radu (*ČSNR – francouzsky Conseil National Tchécoslovaque*). Vedení Národní rady se ujal formálně sám Masaryk, ačkoliv nadále sídlil v Londýně. V Paříži působil Edvard Beneš, který v roce 1915 utekl přes Německo do Švýcarska, a další z někdejších

⁵⁹⁰ Text memoranda viz: Rychlík, J. – Marzik, T. D. – Bielik, M.: *Robert William Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks*. I. Documents 1906–1951 (dále jen RWSW), Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, Martin – Praha 1995, dok. 61, s. 209–215. česky: Galandauer, J.: *Vznik Československé republiky. Programy, projekty, předpoklady*. Svoboda, Praha 1988, dok. 2, s. 251–260.

⁵⁹¹ Text vit RWSW, dok. 68, s. 223–235, česky: Galandauer, J.: cit. dílo, dok. 5, s. 260–275.

Masarykových žáků – Slovák Milan Rastislav Štefánik (1880–1919). Štefánik, povoláním fyzik a astronom, byl naturalizovaným francouzským občanem, který již před válkou prokázal francouzské vládě velké služby při organizování letecké meteorologické služby. Jako francouzský občan byl po vypuknutí války povolán do francouzské armády, kde sloužil jako důstojník letectva. Štefánik, těšící se důvěře francouzské vlády, otevřel Masarykovi a Benešovi dveře k francouzským vládním kruhům a později prostřednictvím své italské intimní přítelkyně markýzy Giuliany Benzoni (1896–1982) také k vládním kruhům italským.

Počátkem následujícího roku se ČSNR podařilo dosáhnout prvního dílčího diplomatického úspěchu: 10. ledna 1917 vydaly dohodové státy nótu o svých válečných cílech, která obsahovala větu o „osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků od cizí nadvlády“.⁵⁹² Speciální zmínka o Čechoslovácích byla do již hotového textu zařazena na poslední chvíli francouzskou vládou právě na žádost ČSNR. Nutno ovšem říci, že tato formulace připouštěla s ohledem na svou vágní formu různý výklad a v žádném případě neznamenala, že Dohoda podporuje vznik zcela samostatného československého státu. Kromě toho představitelé většiny českých politických stran na žádost rakousko-uherského ministra zahraničí Otokara Czernina (1872–1932) 24. ledna 1917 text dohodové nóty odmítli. V jejich prohlášení se naopak uvádělo, že „národ český jako v minulosti, tak také v přítomnosti i době příští jen pod žezlem habsburským vidí svou budoucnost“.⁵⁹³

Zahraniční odbojová akce od počátku počítala s budováním vojenských jednotek na straně Dohody, do kterých měli vstupovat jednak dobrovolníci z řad Čechů a Slováků žijících v zahraničí, jednak čeští a slovenští váleční zajatci či zběhové z rakousko-uherské armády. Podpora českých a slovenských kolonií v dohodových státech byla ostatně pro zahraniční odboj klíčová. Již 1. srpna 1914 se ve Francii utvořila z tamních Čechů a Slováků rotá *Nazdar*, kterou francouzská vláda začlenila do cizinecké legie. Zřejmě proto byli později čeští a slovenští dobrovolníci označováni jako legionáři, byť za války se sami nazývali prostě „dobrovolníci“. Rota *Nazdar* byla nasazena v roce 1915 proti Němcům v bitvě u Arrasu, kde většina jejích příslušníků padla. 20. srpna 1914 vydalo ruské velení souhlas s vytvořením tzv. *České družiny*. Jejimi příslušníky byli původně jen ruští občané české a slovenské národnosti, ale od 17. prosince 1914 byli do jejich řad přijímáni také čeští a slovenští dobrovolníci z řad zajatců rakousko-uherské armády. *Družiníci*, jak byli nazýváni, byli používáni především ke zpravodajským úkolům, tj. byli vysazováni v rakousko-uherských uniformách za frontovou linií. V roce 1916 byla česká družina přejmenována na československý střelecký pluk a 21. dubna 1916 vyslovil car Mikuláš II. souhlas s budováním československé armády v Rusku. K tomu ale nakonec nedošlo. Na budování větších česko-slovenských jednotek z řad zajatců neměla ve skutečnosti carská vláda zájem

⁵⁹² Text prohlášení viz Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce*. III. Dokumenty. 7. vydání, Orbis, Praha 1935, dok. 88, s. 279–283.

ze dvou důvodů: Rusko mělo dost vlastních lidských zdrojů, a proto dávalo přednost využívání českých a slovenských zajatců, často vysoce kvalifikovaných dělníků, ve válečném průmyslu. V politickém ohledu se Rusko bálo otevřené podpořit československou věc a dát souhlas s budováním jednotek, neboť se obávalo, že by to mělo „špatný vliv“ na neruské národy v carské říši. 17. ledna 1917 vydala souhlas s organizováním dobrovolnických jednotek z řad českých a slovenských zajatců a dobrovolníků české a slovenské národnosti také vláda italská. V létě 1916 francouzská vláda uzavřela dohodu s Československou národní radou o organizování československého vojska ve Francii. Protože na francouzské (západní) frontě Češi a Slováci nebojovali a ve Francii proto žádní čeští ani slovenští zajatci nebyli, měla být do Francie postupně dopravena část dobrovolníků z Ruska.⁵⁹⁴

Vstup do legií znamenal pro zajatce obrovské riziko a vyžadoval velké odhodlání a přesvědčení, že bojují za správnou věc. Mezinárodní válečné právo nepřiznává osobám bojujícím proti státu, kterého jsou občany, statut válečných zajatců, a proto pokud legionáři upadli do rakouského zajetí, čekala je jako velezrádce bez milosti smrt oběšením.

Velký význam pro odbojovou akci měl postoj českých a slovenských krajan-ských spolků v USA. Většina českých krajan-ských organizací se 2. září 1914 spojila do Českého národního sdružení, mimo které zůstával Svaz českých katolíků. Slovenské organizace byly naproti tomu již od roku 1907 sdruženy v jednotné Slovenské lize v Americe (*Slovak League of America*). Slovenská liga byla ochotna podpořit Masarykovu akci, na rozdíl od Masaryka, Beneše a Štefánika však měla odlišný názor na podobu příštího společného československého státu. Zatímco triumvirát „otců zakladatelů“ chápal pojem „společný stát“ ve smyslu „jeden stát“, tj. fakticky jako český stát rozšířený o Slovensko, Slovenská liga požadovala v podstatě unii dvou států po vzoru někdejšího Rakouska-Uherska. Jednání o podobě příštího Československa mezi představiteli Českého národního sdružení a Slovenské ligy se uskutečnilo 22. října 1915 v Clevelandu ve státě Ohio. Výsledkem byla dohoda, zvaná podle místa vzniku „clevelandská“, ve které čeští zástupci souhlasili s programem „spojenia českého a slovenského národa vo federatívnom zväzku štátov s úplnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, vlastnou štátnou správou, úplnou kulturnou slobodou, tedy i s plným právom užívania jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so štátným jazykom slovenským“.⁵⁹⁵ Slovenská liga poskytla Masarykovi na jeho odbojovou akci také nemalé finanční prostředky. V roce 1916 byl proto do pařížské Národní rady kooptován zástupce Slovenské ligy, kterým se stal Štefan Osuský (1889–1973), podobně jako Štefánik rodák z Brezové pod Bradlom. Ačkoliv byl Osuský stejně jako Štefánik evangelík, a dalo se tedy předpokládat, že nebude

⁵⁹⁴ O legiích viz Pichlík, K. – Klípa, B. – Zabloudivová, J.: *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*. Mladá fronta, Praha 1996, též: Pichlík, K.: *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918*. 2. vyd., Panorama, Praha 1991.

⁵⁹⁵ DSNIŠ I., dok. 139, s. 445–447.

mít proti naprosté jednotě Čechů a Slováků námitky, realita byla k Benešovu překvapení jiná. Byl to právě Osuský, kdo prosadil změnu názvu organizace z „Národní rada českých zemí“ na „Československá národní rada“, protože odmítal představu, jako by Slovensko byl jednou z českých zemí podobně jako Morava či Slezsko.⁵⁹⁶ Osuský rovněž prosadil změnu formulace v už zmíněné notě o dohodových plánech z 10. ledna 1917, kde se původně nehovořilo o osvobození Čechoslováků, ale o osvobození českých zemí.⁵⁹⁷ Jednání kolem podoby příštího státu tak předznamenávalo budoucí česko-slovenské spory a konflikty.

6. dubna 1917 vstoupily USA do války na straně Dohody. České a slovenské organizace vyzvaly své členy a sympatizanty, aby – pokud nebudou jako američtí občané povoláni k vojenské službě v armádě Spojených států – vstoupili do československých dobrovolnických jednotek ve Francii či v Itálii.

Zahraniční odboj a revoluce v Rusku

Na dlouhou a vyčerpávající válku nebylo Rusko připraveno. Počáteční nadšení ruských vojáků z roku 1914 brzy vyprchalo. Od konce roku 1916 probíhaly ve všech průmyslových městech hladové stávky a bouře. 8. března 1917 (23. února podle juliánského kalendáře) vypukla v Petrohradě stávka, která se v následujících dnech lavinovitě šířila a dostala všeobecný charakter. Vláda se pokusila stávky a demonstrace zlomit v Petrohradě pomocí vojska, avšak tento pokus vyvolal 11. března (26. února) všeobecné povstání, které se v následujících dnech šířilo do dalších měst. Po třech dnech bojů 13. března (1. března) carský režim padl. 14. (2.) března car Mikuláš II. pod tlakem abdikoval a byla vytvořena Prozatímní vláda, vedle které existovaly ještě sověty dělnických zástupců, vlastně revoluční orgány zřízené během stávek a povstání k jejich řízení. To byl ve skutečnosti počátek dvojevládí, které pak velmi rychle uvedlo Rusko do naprostého chaosu.

Vedení ČSNR revoluci v Rusku uvítalo. Masaryk spoléhal na to, že nová ruská vláda přestane působit obstrukce tvoření československých legií. Kromě toho revoluce umožnila posílení vlivu ČSNR v Rusku. Masaryk proto ihned odjel z Anglie lodí přes Skandinávii do Ruska, kde byla ustavena Odbočka Československé národní rady (OČSNR). Ministr zahraničních věcí Prozatímní vlády Pavel Nikolajevič Miljukov (1859–1943) se 24. března 1917 jako první z dohodových státníků otevřeně a veřejně vyslovil pro vytvoření samostatného československého státu. O dva dny později Prozatímní vláda knížete Georgije Jevgeněviče Lvova (1861–1925) dala souhlas k vytvoření československé armády v Rusku. Vláda v té době musela čelit pokračujícímu rozvratu ruské armády. Především levicoví sociální demokraté (bolševici), vedení Vladimírem Iljičem Ulja-

⁵⁹⁶ Osuský, Š.: How Czecho-Slovakia was born. In: Kirschbaum, J. M. (ed.): *Slovakia in the 19th and 20th Centuries. Slovak World Congress*, Toronto 1973, s. 86–87.

⁵⁹⁷ Rychlík, J.: *Češi a Slovinci ve 20. století*, s. 50.

novem-Leninem (1870–1924), který se s německou pomocí vrátil přes Německo a Švédsko ze švýcarského exilu, prováděli agitaci za okamžitý mír a „uzavření míru bez anexí a kontribucí“. Rozvrat byl podporován německou propagandou, která v činnosti bolševiků viděla možnost vyřadit Rusko z války. Na frontách docházelo ke „sbratřování“ ruských a německých vojáků, které ovšem často organizovala sama německá výzvědná služba. Ruské pluky, ve kterých byly zřízeny „vojenské sověty“, často bez rozkazu opouštěly frontu.

Ministr války Alexander Fjodorovič Kerenskij (1881–1970), pozdější předseda Prozatímní vlády, se rozhodl zachránit v armádě alespoň zbytky disciplíny a na počátku léta zorganizoval ofenzívu proti rakousko-uherským armádám u Tarnopolu. V této situaci mu přišla velmi vhod právě existence nedávno utvořené československé střelecké brigády (celkem tři pluky). V rámci plánované ofenzívy byla brigáda, které velel ruský plukovník Vjačeslav Platonovič Trojanov, nasazena 2. července (podle juliánského kalendáře 19. června) v prostoru Zborova, kde úspěšně prorazila frontu do hloubky asi 5 km, ukořistila asi 20 děl a velké množství vojenského materiálu a zajala na 4000 rakousko-uherských vojáků. Bitva u Zborova se stala prvním samostatným vystoupením československých legií a 2. červenec byl v první Československé republice oslavován jako den československé armády. Je určitým paradoxem dějin, že proti československé střelecké brigádě stál na rakouské straně 35. pěší pluk z Plzně a 75. pěší pluk z Jindřichova Hradce. U Zborova tak bojovali Češi proti Čechům.⁵⁹⁸

Vítězství československé brigády u Zborova bylo vzápětí znehodnoceno ruskými jednotkami, které odmítaly dále bojovat a utíkaly z fronty. Tarnopolská ofenzíva se zhroutila a střelecká brigáda musela být stažena. Úspěch československých dobrovolníků však pozitivně ovlivnil ruské velení, které dalo souhlas k budování další střelecké brigády. Na počátku října byl již zřízen samostatný československý korpus (sbor). Avšak vzápětí nato zasáhl do vývoje bolševický převrat. V noci z 24. na 25. října 1917 (z 25. na 26. října) obsadily jednotky rudých gardistů a námořníků ovládané bolševiky hlavní strategické body v Petrohradě a zatkli Prozatímní vládu. Moc přešla do rukou bolševiky zcela ovládané Rady lidových komisařů pod Leninovým předsednictvím. Převrat, označovaný jako říjnová revoluce, proběhl v Petrohradě téměř pokojně, jen v Moskvě došlo k boji, kterého svědkem byl shodou okolností i ve městě právě pobývajícím Masaryk. Nová vláda vydala 8. listopadu (26. října) „dekret o míru“ a začala uskutečňovat svůj program „míru bez anexí a kontribucí“. Vydala také heslo „práva národů na sebeurčení včetně odtržení“.

Mír „bez anexí a kontribucí“ byl pro československý odboj absolutně nepřijatelný, protože by znamenal návrat k předválečnému stavu. Je ostatně otázkou, do jaké míry brali sami bolševici toto heslo vážně, protože jeho realizace byla v evidentním rozporu s heslem „práva národů na sebeurčení včetně odtržení“.

⁵⁹⁸ O bitvě u Zborova viz: Galandauer, J.: 2. 7. 1917 – *Bitva u Zborova. Česká legenda*. Havran, Praha 2002.

Avšak ČSNR nemohla akceptovat ani heslo práva národů na sebeurčení včetně odtržení tak, jak bylo formulováno, protože to by znamenalo i právo německého národa v českých zemích na odtržení a spojení s Německem. OČSNR přinesl dekret o právu národů na sebeurčení ještě jednu konkrétní komplikaci. Ukrajinská národní rada vyhlásila úplnou samostatnost Ukrajiny a OČSNR s ní musela znovu vyjednávat o statutu československého vojska, které bylo právě na Ukrajině. Právě zděšení ale nastalo 3. prosince 1917 (20. listopadu), kdy byla v Brestu Litevském (dnes Brest v Bělorusku, na hranicích s Polskem) zahájena rusko-německá jednání o příměří. To bylo skutečně uzavřeno a již 22. (9.) prosince byla zahájena v Brestu také mírová jednání. 9. února 1918 byla podepsána separátní mírová smlouva mezi Centrálními mocnostmi a dočasně se osamostatnivší Ukrajinou. Protože na Ukrajinu začaly přicházet německé jednotky, musely se československé legie urychleně stáhnout na východ. 3. března 1918 byla v Brestu podepsána mírová smlouva mezi Ruskem a Centrálními mocnostmi, která se ve skutečnosti rovnala ruské kapitulaci. Rusko se mimo jiné zavazovalo propustit a vrátit Německu a Rakousku-Uhersku válečné zajatce a netrpět na svém území žádné cizí ozbrojené formace namířené proti Centrálním mocnostem. Nad legionáři se objevil přízrak odzbrojení, vydání Rakušanům – a jisté smrti.

Masaryk opustil Rusko a vydal se přes Sibiř a Japonsko do USA. Ještě před odjezdem se mu ale podařilo na základě diplomatických jednání dosáhnout toho, že československá armáda v Rusku byla prohlášena za součást armády francouzské. OČSNR uzavřela se sovětskou vládou dohodu o přepravě československého sboru do Vladivostoku, odkud měl být převezen na francouzské bojiště. Ve skutečnosti se do Francie dostala jen malá část jednotek. Větší část legií se 14. května 1918 dostala do konfliktu se sovětskou vládou a stala se pak – částečně proti své vůli – účastníkem ruské občanské války.

Domácí odboj

Nedílnou součástí odboje byl též odboj domácí. 17. prosince 1914, krátce po Masarykově odjezdu do Itálie, bylo zformováno také domácí odbojové ústředí známé jako „Tajný výbor Mafie“. Členy Mafie byli člen Masarykovy realistické strany a advokát Přemysl Šámal (1867–1941), někdejší Masarykův posluchač Edvard Beneš, vůdce tělocvičné organizace Sokol Josef Scheiner (1861–1932), Karel Kramář a Alois Rašín. S „Mafí“ udržoval opatrné kontakty i předseda agrárníků Antonín Švehla a sociálnědemokratický poslanec František Soukup (1871–1940), který oproti oficiálnímu prorakouskému vedení ČSSD vedenému Bohumírem Šmeralem představoval tzv. národní proud usilující o českou nezávislost. „Mafie“ získala postupně poměrně velký počet tajných spolupracovníků. Cílem bylo udržovat kontakty s Masarykem v zahraničí a organizovat zpravodajskou činnost pro Dohodu. „Mafie“ měla spolupracovníky

byly odesílány zahraničnímu odboji zvláštními kurýry, pro které se spolupracovníkům „Mafie“ podařilo získat cestovní pasy k cestám do neutrálních států, především do Švýcarska. Opačným směrem kurýři přinášeli pokyny od zahraničního vedení. Samotné vyhlášení samostatného státu mělo v jejich představách nastoupit na pokyn ČSNR až v závěrečné fázi války, po definitivní porážce Rakouska-Uherska. V otázce dalšího vývoje ale nepanovala mezi „mafíány“ jednota. Karel Kramář, ve smyslu svého memoranda o vzniku slovanské říše, které odevzdal v červnu 1914 ruskému ministru zahraničí Sergeji Sazonovovi (1861–1927), navrhoval, aby byl český trůn nabídnut některému z Romanovců. Kramářovy naděje velmi vzrostly na podzim 1914, kdy se ruská armáda objevila na východním Slovensku a vyvstala možnost jejího dalšího postupu na Moravu a do Čech. Vrchní velitel Nikolaj Nikolajevič kromě toho všude rozšiřoval manifest cara Mikuláše II. o vůli ruské vlády osvobodit Slovany. Většina ostatních členů vedení odboje však dávala přednost orientaci na západní mocnosti. Sám Masaryk v memorandu pro Foreign Office považoval za nejvhodnější, aby se českým králem stal dánský princ. Soukup a jeho stoupenci v sociální demokracii byli odpůrci monarchie vůbec a požadovali republiku. Když na jaře 1915 utrpěla ruská armáda porážku, ztratila význam i Kramářova koncepce.

Rakouská tajná policie se poměrně brzy dostala „Mafii“ na stopu. 21. května 1915 byl v Praze zatčen Karel Kramář, následovali Josef Scheiner a Alois Rašín. Na podzim byla pak zatčena celá řada dalších spolupracovníků, mezi nimi v listopadu 1915 i Masarykova dcera Alice a manželka Edvarda Beneše Hana, které byly internovány. Sám Edvard Beneš se zachránil útekem do Švýcarska. Na svobodě zůstal jen Přemysl Šámal, kterému se postupně podařilo částečně obnovit jednak zpravodajskou síť „Mafie“, ale především politické vedení odboje.

Zatímco starosta Sokola Josef Scheiner byl po dvou měsících z vězení propuštěn, Kramář, Rašín a dva další členové zpravodajské sítě – redaktor Národních listů Vincenc Červinka a úředník Josef Zamazal – byli postaveni před vojenský soud ve Vídni pro velezradu a špionáž. Proces s nimi byl zahájen 6. prosince 1915 a skončil 3. června 1916 odsouzením všech obžalovaných k trestu smrti oběšením. Všichni obžalovaní se proti rozsudku odvolali. Nejvyšší vojenský soud začal projednávat odvolání 14. listopadu a po šesti dnech 20. listopadu 1916 původní rozsudek potvrdil. Čekali se již pouze na to, zda císař využije svého práva zmírnit trest, anebo vysloví s rozsudkem souhlas. Protože soud udělení milosti nedoporučil, bylo předem jasné, že císař udělení milosti odmítne a poprava bude vzápětí vykonána. Zdálo se, že odsouzené nemůže již zachránit nic. Avšak následující den – 21. listopadu – císař ve věku nedožitých osmdesáti šesti let zemřel, aniž stačil rozsudek potvrdit. Jeho nástupce Karel I. (1916–1918) nechtěl zahájit svou vládu popravami, a proto všechny rozsudky zmírnil – Kramářovi na 15 let, Rašínovi na 10 let a Červinkovi a Zamazalovi na 6 let.

Pokusy Karla I. o ukončení války. Česká politická aktivita v letech 1917–1918

Protože děti zavražděného Františka Ferdinanda byly vyloučeny z následnictví, stal se nástupcem Františka Josefa I. jeho prasynovec Karel, vnuk mladšího bratra Františka Josefa Františka Karla a současně synovec Františka Ferdinanda.⁵⁹⁹ V roce 1916 mu bylo dvacet devět let. Karel byl poměrně silně spjat s českým prostředím: v letech 1906–1907 studoval na pražské univerzitě (z politických důvodů na české i německé). Jako většina habsburských arcivévodů, stal se i Karel důstojníkem, přičemž svou vojenskou kariéru zahájil v letech 1908–1912 u 7. dragounského pluku v Brandýse nad Labem. S ohledem na dlouhý pobyt v Čechách ovládal poměrně dobře český jazyk. Po vstupu Itálie do války proti Rakousku-Uhersku se stal Karel velitelem sboru na italské frontě. Po nástupu na trůn převzal 2. prosince 1916 sám vrchní velení veškerých rakousko-uherských vojsk.

Karel I., který byl 30. prosince 1916 korunován v Budapešti také na uherského krále jako Karel IV., si na rozdíl od důstojníků generálního štábu nedělal iluze o dalším průběhu války. Jeho vlastní válečná zkušenost jej přivedla k přesvědčení, že lidské i materiální zdroje Rakouska-Uherska jsou už vyčerpány a proto je nutno válku co nejrychleji ukončit. Karel se proto na jedné straně snažil přimět německého císaře Viléma, aby souhlasil s kompromisním ukončením války. Současně s pomocí své manželky tajně navázal kontakt s Francií. Karlova manželka Zita pocházela z rodu Bourbon-Parma a její bratři, francouzští bourbonští princové Sixtus a Xavier, sloužili jako dobrovolníci v hodnosti poručíků v belgické armádě, neboť armáda francouzská je po vypuknutí války jako příslušníky někdejší bourbonské dynastie odmítla. Oba měli ovšem přístup k francouzským vládním kruhům včetně prezidenta Raymonda Poincarého (1860–1934). Tajná jednání o míru byla zahájena koncem ledna 1917 bez vědomí Německa, které mělo být informováno teprve v případě úspěchu jednání.

Protiválečné hnutí v Rusku mělo svůj ohlas i v Rakousku-Uhersku. V rámci demokratických opatření Prozatímní vlády se také v Rusku začaly rychle aktivizovat neruské národy, které žádaly právo na sebeurčení a vytvoření vlastních národních států. Tyto procesy rovněž nezůstaly bez vlivu na národy Rakouska-Uherska. Zatímco německý císař Vilém II. viděl v ruské revoluci prostředek k porážce Ruska, Karel I. se naopak obával, že pod jejím vlivem vypuknou i v Rakousku-Uhersku sociální a národnostní nepokoje. Hladové bouře, kterými začala ruská revoluce, byly ostatně především v českých zemích na počátku roku 1917 na denním pořádku. Mladý císař si uvědomoval, že nemá-li se říše rozpadnout, je zapotřebí ukončit vojensko-byrokratickou diktaturu, přejít opět k parlamentní formě vlády a provést reformy, které by uspokojily požadavky jednotlivých národů. Během prvních měsíců roku 1917 byly proto omezeny

⁵⁹⁹ O císaři Karlovi viz: Galandauer, J.: *Karel I. Poslední český král*. 2. vydání, Paseka, Praha-Litomyšl 2004.

pravomoci vojenských úřadů nad civilní správou. Císař sám se postavil do čela ozbrojených sil místo arcivévody Friedricha (formálně zůstal císařovým zástupcem) a odvolal z funkce i Conrada von Hötzendorf. Generální štáb a hlavní velení byly přestěhovány z Těšína do lázní Baden u Vídně. Z internačních táborů byla postupně propuštěna celá řada osob, mimo jiné i vůdce národních socialistů Václav Klobáček. Císař se také postavil proti plánům premiéra Clam-Martiniče, který hodlal na základě pouhých vládních nařízení postupně vytvořit německé „západní Rakousko“. Konečně 26. dubna 1917 vydal císař manifest oznamující svolání říšské rady na 30. květen.

Zrušení vojensko-byrokratické diktatury a příprava zasedání parlamentu znamenalo výrazné oživení politického života. Čeští poslanci se však u veřejnosti pro svoje dosavadní loajální prorakouská prohlášení netěšili příliš velké důvěře. V květnu 1917 celkem 222 českých spisovatelů a kulturních činitelů vystoupilo proti dosavadní politice Českého svazu a vyzvalo poslance, aby v případě, že nehodlají bojovat za skutečné zájmy českého národa, složili své mandáty. K otevření parlamentu proto připravovali čeští poslanci ostré státoprávní prohlášení požadující spojení českých zemí do jednoho státu se zvláštním postavením. Během příprav prohlášení se ale na Český svaz obrátili slovenští politici Vavro Šrobár a Anton Štefánek (1877–1964) s žádostí, aby do textu prohlášení byl zahrnut také požadavek spojení českých zemí se Slovenskem. Po jistém váhání většina českých poslanců slovenský požadavek akceptovala.

30. května 1917, po slavnostním zahájení říšské rady, přečetl agrární poslanec František Staněk (1867–1936) jménem Českého svazu dlouho s napětím očekávané prohlášení o politických cílech, jehož závěr zněl takto: „Budeme se v čele svého lidu domáhat sloučení všech větví československého národa v demokratický český stát, zahrnující i slovenskou větev národa, žijící v souvislém celku s historickou vlastí českou.“⁶⁰⁰ Na základě předchozí dohody pak vzápětí slovenský katolický poslanec Anton Korošec (1872–1940) přečetl obdobně koncipované prohlášení jihoslovanského poslaneckého klubu požadující také spojení všech Srbů, Chorvatů a Slovinců do jednotného jihoslovanského státu.

Nutno říci, že požadavek spojení českých zemí se Slovenskem (stejně jako požadavek spojení Srbů, Chorvatů a Slovinců) nebyl v rámci Rakouska-Uherska splnitelný, protože císař Karel byl jako uherský král povinen korunovační přísahou hájit celistvost uherské koruny a kromě toho říšská rada neměla v záležitostech Uher žádné pravomoci. Státoprávním prohlášením se tak čeští poslanci ve skutečnosti postavili za program zcela samostatného státu mimo Rakousko-Uhersko, byť si to možná někteří z nich ještě neuvědomovali. Ostatně v diskusi o prohlášení se poslanec Antonín Kalina (1870–1922) jménem státoprávně pokrokové strany a čtyř poslanců za národní socialisty výslovně a otevřeně vyslovil za zcela nezávislý stát. Proti prohlášení se postavili pouze čeští klerikální (lidoví) poslanci. Proti státoprávnímu prohlášení okamžitě protestoval uherský

⁶⁰⁰ Text prohlášení viz Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce*, III., dok. 93, s. 292.

ministrský předseda István Tisza, který se také pokusil získat slovenské politiky ze Slovenské národní strany k nějakému prouherskému vyjádření. Předseda SNS Matúš Dula ale jakékoliv podobné prohlášení odmítl.

V rámci pokusu o usmíření národů byla na počátku léta vyhlášena amnestie, která vysvobodila z vězení mezi jinými také Rašína a Kramáře. Nová vláda Ernesta von Seidlera, jmenovaná 23. června 1917, si vzala mimo jiné za cíl reformu státoprávního uspořádání říše a ústavy. České strany se sice na Seidlerově vládě nepodílely, účast na přípravě revize ústavy ale čeští poslanci neodmítli. Brzy se ukázalo, že národnostní rozpory jsou těžko řešitelné a především česko-německý konflikt nemá v rámci monarchie žádné rozumné řešení. Češi trvali na spojení všech zemí koruny české se Slovenskem, zatímco Němci na vytvoření zvláštní německé provincie v Čechách. Za těchto okolností kompromis nebyl možný.

Do popředí se tak stále silněji dostávala myšlenka zcela samostatného československého státu. 21. července 1917 se ve Vídni uskutečnila v tomto směru tajná jednání českých národně orientovaných agrárních skupin slovenských politiků kolem Milana Hodži, která pak pokračovala ještě 12. září. Výsledkem byl naprostý odklon agrárních od aktivistické politiky. Podobný obrat prodělala ve stejné době i ČSSD. Na zasedání zastupitelstva (předsednictva) výkonného výboru 28. září 1917 byl prorakouský Bohumír Šmeral donucen rezignovat na funkci předsedy výkonného výboru, do kterého se dostali stoupenci samostatnosti (zasedání se uskutečnilo na svátek svatého Václava, proto bývá nazýváno svatováclavským). 26. října 1917 se uskutečnila nová porada českých a slovenských politiků za přítomnosti zástupce slovenských sociálních demokratů Emanuela Lehockého (1876–1930), která se vyslovila pro samostatnost. Tak získala myšlenka samostatnosti podporu dvou nejsilnějších stran – agrární i sociálně-demokratické. Konečně 2. února 1918 se také mladočeši spojili s pokrokovou, státoprávně radikální a moravskou lidovou stranou v jednotnou pravicovou stranu s názvem Česká státoprávní demokracie. I ta stála na stanovisku úplné nezávislosti. Pro Rakousko se tak již nevyslovovala žádná relevantní česká politická strana.

Československá historiografie po roce 1948 zdůrazňovala především význam říjnové revoluce pro další rozvoj hnutí za nezávislost. Tvrdila dokonce, že „bez 7. listopadu by nebylo 28. října“, tj. že vznik samostatného Československa je přímým důsledkem bolševického převratu. Podobná tvrzení jsou absurdní, nicméně pokud šlo o vytýčení bolševického hesla „práva národů na sebeurčení včetně odtržení“, zapůsobilo v českém prostředí skutečně pozitivně. Jak již bylo řečeno, v bolševickém pojetí by odtržení znamenalo také odtržení německých území od českých zemí, což bylo pro československý odboj nepřijatelné, avšak to si většina Čechů doma neuvědomovala. Heslo působilo směrem k radikalizaci požadavků českých politiků. Ti vznesli protest proti tomu, že na brešlítevských mírových jednáních není zastoupena také česká delegace. 6. ledna 1918 se tak požadavek spojení českých zemí a Slovenska dostal do společné deklarace českých zemských a říšských poslanců (deklarace je nazývána „tříkrálovou“, neboť na uvedený den připadá podle katolického kalendáře svátek Tří králů). V této

deklaraci byla pro české země spojené se Slovenskem žádána samostatná účast na příští mírové konferenci, což reálně znamenalo požadavek úplné samostatnosti.⁶⁰¹ Jak se dalo očekávat, němečtí poslanci z českých zemí deklaraci odmítli a znovu vyslovili požadavek zřízení samostatné provincie Německé Čechy s vlastním sněmem.

Vedle bolševického hesla „práva národů na sebeurčení“ zapůsobilo v českém prostředí neméně silně i vystoupení amerického prezidenta Woodrowa Wilsona (1856–1924) 8. ledna 1918. V uvedený den přednesl prezident poselství ke Kongresu Spojených států obsahující soupis čtrnácti bodů, na základě kterých měl být uzavřen trvalý mír. I v nich se hovořilo o právu národů na sebeurčení, i když – podobně jako v případě bolševického návrhu – šlo ve skutečnosti o nedorozumění způsobené odlišným významem slova „nation“ v angličtině. Wilson se konkrétně vyslovil pouze pro obnovení Belgie a Srbska a pro zřízení samostatného Polska. Rakousko-Uhersko mělo být naopak zachováno. Čechů a Slováků se nepřímo týkal jen 10. bod, který zněl: „Národům (peoples) Rakouska-Uherska, jejichž místo mezi národy (nations) si přejeme vidět zabezpečené a zajištěné, musí být dána možnost autonomního vývoje.“⁶⁰² Autonomie byla ovšem na počátku roku 1918 pro Čechy již málo a kromě toho se stejně nedala realizovat, protože by stejnou autonomii v rámci Čech museli dostat také Němci, a to bylo pro Čechy nepřijatelné. T. G. Masaryk se vydal z Ruska do USA mimo jiné i proto, aby Wilsona přesvědčil o nesprávnosti takto formulovaného článku deset a získal jej pro úplnou samostatnost Československa.⁶⁰³

Na cestě k samostatnému československému státu

Na jaře 1918 definitivně zkrachovala tajná mírová jednání vedená přes Sixta a Xaviera Bourbonského: Francie totiž trvala na vrácení Alsaska-Lotrinska a bylo předem jasné, že na tento požadavek Německo nepřistoupí. Ministr zahraničí Czernin se po brešlítevském míru stal na rozdíl od císaře stoupencem pokračování ve válce na straně Německa „až do vítězného konce“. V tomto postoji jej utvrdila i nová německá ofenzíva na západní frontě, která byla úspěšně zahájena 21. března, a vyjednávání s Rumunskem, které už 5. března přijalo německé

⁶⁰¹ Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce*, III., dok. 107, s. 318, Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 268–269.

⁶⁰² DSNIŠ, I., dok. 145, s. 463. Anglický text viz: Seton-Watson, H. – Seton-Watson, Ch.: *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Methuen, London 1981, s. 243.

⁶⁰³ Během cesty z Ruska do USA napsal Masaryk svůj spis *Nová Evropa*, ve kterém vysvětlil svoje názory na poválečné uspořádání. Masarykovy úvahy vycházely nejprve na pokračování v *Československém deníku*, který vydávali na Sibiři legionáři. Knižně vyšla práce po válce v Praze – viz: Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovenské*. 2. vyd., Gustav Dubský, Praha 1920 [4. vyd. Doplněk, Brno 1994]. V knize T. G. Masaryk sám přiznává, že „prezident Wilson je mnohem konzervativnější než Spojenci.“ (pův. vydání z r. 1920, s. 47).

podmínky (mírová smlouva byla podepsána teprve 7. května). V projevu k vídeňské městské radě 2. dubna 1918 Czernin, potomek českého šlechtického rodu Černínů, ostře vystoupil proti Čechům. Odsoudil nejen tříkrálovou deklaraci, ale pranýřoval pašálně „české vlastizrádce“, kteří odmítají bojovat a spoléhají na vítězství Dohody. Czernin tím ale jen přilil olej do ohně a způsobil, že se proti setrvání v Rakousku začali stavět i doposud loajální čeští katolíci a zbytky staročechů, kteří se nakonec spojili s českou státoprávní demokracií. Jako reakce na Czerninův protičeský projev se 13. dubna 1918 v Obecním domě v Praze uskutečnila tzv. Národní přísaha představitelů českého kulturního a politického života. Proklamaci, požadující státní samostatnost, připravil jeden z vůdců sociální demokracie František Soukup (1871–1940) a přečetl ji senior českých spisovatelů Alois Jirásek. Otevřený požadavek státní samostatnosti byl veřejně proklamován krátce na to při oslavách prvního máje, které vláda poprvé od vypuknutí války povolila. Na shromáždění v Liptovském sv. Mikuláši Vavro Šrobár otevřeně vyslovil požadavek na spojení Slovenska s českými zeměmi.⁶⁰⁴

Czernin ale v projevu k vídeňské městské radě také řekl, že francouzský ministerský předseda Georges Clemenceau (1841–1929) mu minulý rok nabídl jednání o míru. Clemenceau na to reagoval tím, že zveřejnil dokumenty dokazující, že to bylo naopak Rakousko-Uhersko, které přišlo s nabídkou míru, přičemž za nabídkou stál sám císař Karel. Tím vypukla tzv. Sixtova aféra (nazvaná tak podle zprostředkovatele jednání prince Sixta). Císař a jeho žena Zita se stali terčem útoků německých nacionalů, proti císaři se postavil i Czernin. V rozhodující chvíli císař učinil osudovou chybu: popřel, že by inicioval mírová jednání a přihlásil se po vzoru Czernina, který mezitím podal demisi, k další válce na straně Německa. 10. května 1918 byl nucen vydat se „na cestu do Canossy“, totiž navštívit císaře Viléma II. v lázních Spa v obsazené Belgii. Výsledkem byla nová německo-rakouská spojenecká dohoda podepsaná 13. května, která vydala rakousko-uherskou armádu zcela pod německou kontrolu. Rakousko-uherské jednotky měly být také nasazeny na západní frontě k rozhodujícímu útoku proti Francii, přičemž Německo si výslovně vymínilo, že v nich nesmějí být Češi.

Neúspěch mírových jednání vedl ke změně postoje Dohody k československému odboji. Až do té doby se dohodové státy nevzdávaly naděje, že se podaří uzavřít separátní mír s Rakouskem-Uherskem a odpoutat je od Německa. Sixtova aféra ale jasně ukázala, že to není možné, a dohodové mocnosti proto zvolily kurs na rozbití Rakouska-Uherska. Doba byla mimořádně příznivá: v únoru 1918 se totiž dostal na veřejnost obsah tajné nóty, kterou Czernin v rámci jednání s osamostatnivší se Ukrajinou slíbil Ukrajincům zřízení samostatné korunní země složené z východní Haliče a části Bukoviny. K samostatné Ukrajině měla být navíc připojena Chelmská oblast někdejšího ruského Polska. S takovým řešením ovšem nemohl žádný polský politik souhlasit. Vídeňská vláda se tak připravila o podporu haličských Poláků, kteří se rovněž začali orientovat na vítěz-

ství Dohody. 8.–10. dubna 1918 se v Římě uskutečnil „Kongres utlačovaných národů Rakouska-Uherska“, na kterém si zástupci emigračních reprezentací jednotlivých národů monarchie slíbili vzájemnou podporu. Plán předpokládal zřízení československého, jihoslovanského a polského státu.

Koncem jara a počátkem léta se začala monarchie samovolně rozpadat. U všech národů postupně vznikaly paralelní národní orgány označované jako „národní rady“ či „národní výbory“, které se chystaly v příhodný okamžik převzít veškerou moc. 24. května 1918 se v Turčianském sv. Martině uskutečnila tajná porada vedení Slovenské národní strany (SNS) za účasti představitelů ostatních politických stran. Účastníci porady se usnesli na odtržení Slovenska od Uher a jeho spojení s českými zeměmi, což předseda SNS oznámil do Prahy.⁶⁰⁵ Tam došlo 13. července k reorganizaci střeškové politické organizace – Národního výboru. Nový Národní výbor byl sestaven proporcionálně ze zástupců politických stran podle výsledku voleb z roku 1911. Národní výbor měl převzít v dohodě se zahraničním odbojem moc v českých zemích. 12. září 1918 se v Budapešti uskutečnila tajná porada vedení Slovenské národní strany, na které bylo rozhodnuto ustavit slovenský vrcholný orgán – Slovenskou národní radu. Ta měla převzít veškerou moc. 23. září předseda SNS Matúš Dula získal pro svůj plán i ostatní slovenské politické strany.

Pro vznik Československa měly nakonec rozhodující význam události v zahraničí. T. G. Masaryk po příjezdu do USA navázal osobní kontakty s krajanskými organizacemi, jejichž představitelé mu měli umožnit přístup k americkým veřejným činitelům a především osobní kontakt s prezidentem Wilsonem. Jednání s krajanskými organizacemi nebylo úplně jednoduché, neboť Slovenská liga i nadále podmiňovala svou podporu tím, že Slovensko prostě nebude mechanicky připojeno k českým zemím, ale získá vlastní atributy státnosti. Proto se Masaryk 30. května 1918 setkal s představiteli Slovenské ligy, Českého národního sdružení a Sdružení českých katolíků v Pittsburgu v Pensylvánii. Výsledkem byla dohoda (zvaná podle místa vzniku Pittsburská), podle které měl být příští československý stát republikou, ve které Slovensko získá úplnou autonomii. Slovenská liga potom potvrdila svou důvěru v Masarykovo vedení ČSNR.⁶⁰⁶ 19. června 1918 se Masaryk sešel v Bílém domě s Wilsonem a podařilo se mu získat jej pro svůj plán. Masaryk také v USA navázal kontakt s představitelem amerických Rusínů Hrihoryjem Žatkovičem (1886–1967), se kterým jednal o připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Připojení Podkarpatské Rusi v roce 1919 však bylo spíše důsledkem poválečné zahraničně-politické situace, než Masarykova jednání se Žatkovičem.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ DSNIŠ, I., dok. 150, s. 476–482.

⁶⁰⁶ DSNIŠ, I., dok. 152, s. 485–487.

⁶⁰⁷ K tomu viz podrobněji Rychlík, J. – Rychlíková, M.: *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha 2013, s. 19–20, s. 28–32.

⁶⁰⁴ Šedivý, I.: *Češi, české země a Velká válka*, s. 331; DSNIŠ, I., dok. 148, s. 470–472.

Mezitím v létě dostaly události rychlý spád. Ve Francii se vylodily americké jednotky, které definitivně zvrátily poměr sil ve prospěch Dohody. Ve dnech 18. července – 6. srpna byla německá armáda poražena v tzv. druhé bitvě na Marňe a z této porážky se již nevzpamatovala. Necelé tři týdny před touto bitvou, 29. června 1918, uznala Francie jako první stát Československou národní radu coby představitele zatím ještě *de facto* neexistujícího československého státu.⁶⁰⁸ 9. srpna 1918 ji následovala Velká Británie⁶⁰⁹ a 3. září i Spojené státy americké.⁶¹⁰

V září 1918 se situace Rakouska-Uherska stala kritickou. Po porážce bulharských vojsk anglo-francouzskými jednotkami v Makedonii v bitvě na Dobřem poli 14. září muselo Bulharsko 29. září 1918 požádat o příměří. Francouzská armáda spolu s obnovenou armádou srbskou vpochoďovala do Srbska a bylo jen otázkou, kdy stane na jižní hranici Uher. Maďarské pluky, rozmístěné na italské frontě, v této situaci začaly vypovídat poslušnost a žádaly stažení k ochraně vlastních hranic. 14. října 1918 oznámil Edvard Beneš jako tajemník ČSNR dohodovým mocnostem, že vznikla prozatímní československá vláda.⁶¹¹ Téhož dne otrásla českými zeměmi generální stávkou zorganizovaná Socialistickou radou, zvláštním orgánem složeným ze zástupců sociální demokracie a národních socialistů, kteří v Národním výboru vytvořili socialistický blok. Během generální stávky byl v proklamaci Socialistické rady vyhlášen samostatný československý stát. Jen díky pasivitě členů Národního výboru, kteří akci prohlásili za předčasnou, zůstala proklamace nakonec jen na papíře.

Císař Karel již v srpnu oznámil Vilémovi, že Rakousko-Uhersko by další válečnou zimu nepřezilo, a pokud Německo nehodlá uzavřít mír, musí jej Rakousko-Uhersko uzavřít samo. Na počátku října poslali Karel a Vilém Wilsonovi nótu s návrhem na zahájení mírových jednání na základě jeho 14 mírových bodů. Zatímco císař Karel čekal na odpověď, vydal po dohodě s předsedou předlitavské vlády Maxem von Hussarekem a se souhlasem korunní rady 16. října 1918 manifest, na základě kterého mělo být Předlitavsko přetvořeno ve spolkový stát složený ze čtyř státních celků: českého, německého, polského a jihoslovenského.⁶¹² Projekt v dané situaci neměl naději na úspěch. Předseda uherské vlády Sándor Wekerle (1848–1921) už v korunní radě podmínil souhlas s projektem tím, že bude zaručena integrita Uher, takže požadavky nemadžarských národů zůstávaly nevyřešeny. Pro Čechy bylo kromě toho nepřijatelné roztržení země české koruny podle národnostního principu. Manifest měl však pozitivní dopad v tom, že umožnil jednotlivým národním radám, aby pod záminkou, že naplňují císařský manifest, začaly postupně legálně přebírat moc. K podobnému postupu

⁶⁰⁸ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 271.

⁶⁰⁹ RWSW, s. 70.

⁶¹⁰ *Dokumenty z československé zahraniční politiky. Vznik Československa roku 1918. Ústav mezinárodních vztahů*, Praha 1994, dok. 104, s. 246.

⁶¹¹ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 273.

⁶¹² Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 272.

se uchýlil i Národní výbor. Vydání císařského manifestu naproti tomu velmi znepokojilo Masaryka, dlícího tehdy ve Washingtonu. Proto 18. října vydal jménem prozatímní vlády deklaraci o vzniku samostatného československého státu.⁶¹³ Wilson na to reagoval tím, že prostřednictvím Státního departmentu (ministerstva zahraničí) odmítl císařův návrh, aby se základem mírových jednání stalo jeho čtrnáct bodů. Místo toho žádal, aby rakouská vláda sama zahájila rozhovory s představiteli jednotlivých národů, zda jsou ještě ochotni zůstat v monarchii.

Patří k nepopíratelným zásluhám císaře Karla, že v momentě, kdy dospěl k názoru o nevyhnutelnosti rozpadu monarchie, rozhodl se tomuto procesu dále nebránit a pouze zajistit jeho pokojný průběh. Zdaleka přitom nešlo jen o Čechy. Proces separace totiž paralelně probíhal i u dalších národů, přičemž jako první vystoupili rakouští Němci, požadující spojení s Německem. V případě Čechů císař souhlasil, aby delegace politiků spojených s „Mafií“ pod vedením Karla Kramáře odjela do Švýcarska a tam jednala o konkrétním průběhu ustavení samostatného československého státu. Zároveň dal na vědomí, že pokud převrat proběhne pokojně, armáda nezasáhne.⁶¹⁴

Vyhlášení samostatnosti československého státu

Dne 27. října 1918 poslední rakousko-uherský ministr zahraničí Gyula Andrássy mladší (1860–1929) po dohodě s císařem zaslal prostřednictvím Švédska prezidentu Wilsonovi nótu, že Rakousko-Uhersko přijímá veškeré americké podmínky, a proto žádá zahájení rozhovorů s USA a ostatními dohodovými spojenci. Zároveň byla vypovězena spojenecká smlouva s Německem, které formálně pokračovalo ve válce. Když se v pondělí 28. října 1918 zpráva objevila v novinách, pochopilo to pražské obyvatelstvo nesprávně jako kapitulaci Rakouska-Uherska. Po městě ihned vypukly demonstrace. Demonstranti odstraňovali z budov rakouské státní znaky a dožadovali se vyhlášení samostatnosti. Toho využil Národní výbor a odpoledne vydal prohlášení o vzniku československého státu.⁶¹⁵ Národnímu výboru se podřídili úředníci pražského místodržitelství a také policejní ředitelství. Také armáda zůstala na rozkaz velitele pražské posádky generála Pavla Kestřanka pasivní a nezasáhla. Během následujících

⁶¹³ DSNIŠ, I., dok. 155, s. 493–496.

⁶¹⁴ Císař Karel se sešel 22. října 1918 na nádraží v Döblingu u Vídně s vůdcem národních socialistů Klofáčem, prostřednictvím kterého dal českým politikům na srozuměnou, že s vyhlášením samostatnosti počítá a nehodlá proti ní zasahovat. Viz Bernard, M.: *Smrt dvouhlavého orla*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 199.

⁶¹⁵ Prohlášení podepsalo pět politiků: za sociální demokraty František Soukup, za národní socialisty Jiří Stříbrný (1880–1955), za agrárníky Antonín Švehla a za státoprávní demokraty Alois Rašín. Pátým signatářem se stal Slovák Vavro Šrobár, který ten den ráno přijel do Prahy jako zmocněnec slovenských politických stran a byl ihned kooptován do Národního výboru. Tato pětice mužů byla později nazvána „muži 28. října“. Proklamace o vyhlášení samostatného československého státu byla dodatečně publikována v nově zřízené Sbírce zákonů a nařízení (Sb. z. a n.) pod č. 11/1918.

dvou dnů veškerá moc přešla do rukou Národního výboru také v dalších českých městech. Národnímu výboru se podřídila většina českých okresních hejtmanů, státní policie a rovněž čeští četníci. Německé obyvatelstvo naproti tomu nový stát odmítlo. Hned 29. října byla vytvořena nová německá provincie Německé Čechy (*Deutschböhmen*) s centrem v Liberci, jejíž představitelé oznámili svou vůli setrvat ve zbytkovém Rakousku, které 4. listopadu uzavřelo příměří. To v té době ovšem již v důsledku laviny vyhlášení samostatnosti různých národů bylo redukováno v podstatě na území dnešní Rakouské republiky. Čeští Němci se nijak netajili tím, že v budoucnosti počítají s připojením svého území i území Rakouska k Německu. 30. října 1918 se v Turčianském sv. Martině sešlo ustavující shromáždění Slovenské národní rady, kde účastníci přijali deklaraci o odtržení Slovenska od Uher a jeho spojení s českými zeměmi.⁶¹⁶

Vznik československého státu byl přivítán Čechy i Slováky, avšak postoj obou národů k novému státu nebyl shodný. V praxi se stalo přesně to, čeho se obávala během války Slovenská liga. Češi považovali Československo prostě za český stát rozšířený směrem na východ o Slovensko. Proto se také s tímto státem ztotožnili a považovali jej za svůj. Za „český“ stát bylo ostatně Československo považováno i v zahraničí, kde se běžně pojmy „český“ a „československý“ používaly jako synonymní („česká vláda“, „česká koruna“) a o Československu se běžně hovořilo jako o Česku. Převážná část Slováků však nový stát takto nevnímala. Chtěla mít nikoliv Československo, ale Česko-Slovensko, tj. dva státy spojené do jednoho celku.⁶¹⁷ Pokud jde o národnostní menšiny, ty nový stát odmítaly vůbec, protože měly za jeho hranicemi už své vlastní státy. Vznikl paradox. Rakousko-Uhersko bylo po svém rozpadu často označováno jako „žalář národů“⁶¹⁸, což – alespoň pokud jde o Předlitavsko – rozhodně nebyla pravda. Tato říše se na počátku listopadu 1918 definitivně rozpadla, neboť nedokázala vyřešit své národnostní problémy, avšak vyřešit je nedokázala ne pro nedostatek dobré vůle, ale protože byly v principu neřešitelné. S výjimkou nově vytvořené německé Rakouské republiky zřízené po abdikaci císaře Karla 11. listopadu a zbytkového Maďarska, které se už 31. října zcela od Rakouska oddělilo, byly všechny ostatní nástupnické státy (Československo, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců – od roku 1929 Jugoslávie – a Polsko) stejně národnostně heterogenní jako někdejší Rakousko-Uhersko a byly vlastně jeho zmenšenými kopiemi. Všechny státy, Československo nevyjímaje, proto také zdědily stejné národnostní problémy, jaké mělo právě zaniklé císařství – plus ještě řadu problémů navíc.

⁶¹⁶ O okolnostech přijetí deklarace viz Kováč, D. a kol.: *Muži deklarácie*. 2. vyd., Veda, Bratislava 2000, též: Hronský, M. – Pekník, M.: *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Veda, Bratislava 2008. Text viz DSNIŠ, I., dok. 513–514. Protokol ze zasedání SNR viz tamtéž, dok. 60, s. 509–511. O okolnostech připojení Slovenska k českým zemím viz Hronský, M.: *Slovensko při zrode Československa*. Pravda, Bratislava 1988.

⁶¹⁷ Podrobněji k tomu viz Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 67–68.

⁶¹⁸ Žalářem národů byl posměšně označován v polovině 19. století hrad Špilberk, protože zde skutečně byli vězněni revolucionáři všech národů rakouské říše.